

Czeplédi Katalin

A KÜRT TÖRZSNÉVRŐL II. RÉSZ

A fenti közszók hangtanilag és szerkezetileg összefüggnek, jelentésstanilag pedig a következő logika alapján tartoznak össze: A víz miközben kúrta, horolta, azaz vágta, vájta a földet, kialakította a saját járatát, gyakran kilépve medréből a folyó mentén is horolt, vágott, vájta, enyhébb mélyedést hozott létre s a folyómente ugyanolyan módon keletkezett, mint maga a folyó. Így történhetett, hogy a víznek a hangja, amelyet utánoztak, a víz, az árok, a vajat, a horh, a folyó nevévé vált, de az ugyanilyen módon keletkezett folyómente, ártér is viselte ezt a nevet. Az ártéren időszakosan van víz, ezért rétté, mezővé alakulhatott s ez is megkaphatta a folyónevet, amely mentén található. A folyóelágazásnál a terület alkalmas volt a növények, állatok, emberek tartózkodására több ok miatt. Egyrészt azért, mert árokkal, folyóval körülvett hely, ital és étel itt megtalálható. Az ősemler első lakóhelye mélyedés, gödör, majd a háza is gödör alapú volt, a lakóterület az ártéren is mélyedésben volt s azt kezdetben az árok, majd az árkot helyettesítő (vessző, fa, földtöltés stb.) vette körül, ez idővel kerítéssé fejlődött. Az általa körülvett hely pedig az a terület, amelynek a kert, stb. lett a neve.

A Kürt gyökének párhuzamai a földrajzi nevekben

A kVrt első elemének (kVr, gVr, xVr) előfordulása a földrajzi nevekben széleskörű.

Kurszk 'város a Szovjetunióban' Moszkvától délre'. Az or. *Kursk* átvétele. Ez a *Tuskar* jobb oldali mellékfolyójának or. *Kur* nevéből képződött. A folyónévhez vö.: or. ...*kur* 'kakas', *kúra* 'tyúk'. Némelyek a tisztázatlan etimológiájú or. *kurja* 'hosszúkás folyóöböl, mocsaras folyóág', zürj. *kurja* 'öböl' fn. –vel keresnek kapcsolatot. (KISS 1980) < or. *Kursk* < nem or. *Kur* + or. -sk: vonatkozó melléknév képző. **Kyrjuga** f. TSK.58.: or.

Kyrjuga, az or. Pečora baloldali mellékfolyója, hossza 46 km. < *Kyrjuga* < nem or. *Kyrjuga* < *Kyr* < bask. tat. *kyr* 'szántó mező' + *juga* < vö.: ko. *ju* 'folyó'.

Kura 'a Kaspi tengerbe ömlő folyó a Szovjetunióban'. Az örm. *Kur*, *Kurá* átvétele. ...Etimológiája nincs tisztázva. Némelyek tagadják az ókori névalakok idetartozását, és a folyónevet a kelet-kaukázusi udi nyelv *kur* 'kút' szavával kapcsolják össze. Grúzul a folyót Mtkvari-nak (tkp. 'jó víz')-nek hívják. (KISS 1980) < *Kura* < vö. udi *kur* 'kút', magy. *kút*.

Kerkaju f. TSK.45.: ko. *Kerkaju* or. *Kerkajug*, az or. Luza baloldali mellékfolyója, hossza 19 km.

< *Kerkaju* < *Kerka* + *ju* < ko. *ju* 'folyó' or. *Kerkajug* < nem or. *Kerkajug*.

Kül xërri h. Ašm.XVII.55.: csuv. *Kül xërri* or. **K'ul'-Xiri** Kal., település neve, NAP: csuv. *Kül xërri* or. *K'ulxiri* V., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Kül* < csuv. *kül* 'tó' + *xërri* < csuv. *xëř* 'vidék' < *xiri*

+ -i: birtokos személyjel or. *K'ul'-Xiri* < nem or. *Kül-xiri* < *Kül* + *xiri* + -i: birtokos személyjel.

A vizsgált szavunk a kVr gyök település és folyó, mellékfolyó, kis szilfaerdő, határrész neve kiremettel, határrész neve, árok, patak nevében található.

A neveknek feltehetően alapul szolgált közszók jelentése

or. ...*kur* 'kakas', *kúra* 'tyúk'; or. *kurja* 'hosszúkás folyóöböl, mocsaras folyóág'; zürj. *kurja* 'öböl'; kelet-kaukázusi udi *kur* 'kút'; bask. tat. *kyr* 'szántó mező'; csuv. *xir* 'mező'; csuv. *xëř* 'vidék'; csuv. *xärtnä* 'irtás, hely a

¹ Vö.: magy. *Juga* családnév.

szántásnak, kivágott, fáktól megtisztított hely az erdőben' ← csuv. *xärt-* 'vágni, kivágni' + *-nä*: múlt idejű melléknévi igenév képzője; csuv. *xurama* 'szilfa'; csuv. *xurän* 'nyírfa'; csuv. *xyrä, xyr* 'fenyő'; csuv. *xura* 'fekete'.

Abban az esetben, ha úgy fogták fel a vájatot, hogy hely, amely a vízhez, víz járatához tartozik, akkor a *kVr* gyökhöz, tőhöz hozzáadódott a *-tVn*, *-tV*, *-t* és így lett *KVrt*.

Egyértelmű, hogy a víz nemcsak a saját medrét alakította, hanem magának a folyónak a partját is, a folyó mentén lévő területet, ott mély földet alakított ki, ahol erdő, mező, rét lett. Ez a terület alkalmas volt ültetvény számára, továbbá állatok tartására, amelyet kezdetben a természetes árok, folyó vett körül, idővel pedig mesterségesen körbe kerítették. Nem véletlen, hogy magában a kerítés nevében is szerepel, hiszen a természetes kerítés (a folyó, az árok) analógiájára készítették el a mesterséges kerítést. A mélyedés kezdetben a víz útja volt, idővel azonban az emberek útjává is vált. A folyó mentén az árterület a víz tanyája, lakóhelye volt s minthogy az embereknek is lakhelye lett, analógiás úton a települések, azaz falvak, városok is megkapták az elnevezést. A domb és a hegy azért viselheti ezt a nevet, mert az egyrészt barázdált, árkolt, rovátkolt, másrészt a mélyedés ellentettje, tükörképe. Tehát a jellemző, megkülönböztető tulajdonságai miatt kapták az elnevezést a természet részei és a hozzájuk való hasonlóság alapján az ember készítette tárgyak stb. is. A kiremet, mint pogány áldozati hely, elsősorban árokban, kiszáradt folyómederben, illetve árokkal körülvett helyen szokott lenni, idővel mesterségesen bekerített helyen is tartottak ilyen áldozatokat. Maga az áldozat illetve az istenség is megkapta az elnevezést, amely nemcsak a csuvasoknál szokásos, különösen elterjedt a mariknál.

A *Kürt* közszoói (névszók és igék) párhuzamai a három nyelvcsalád nyelveiben

Ebben a fejezetben azokból gyűjtöttem össze néhányat, amelyek valamilyen szálon összetartozhatnak a *Kürt* tulajdonnévvel. Jelentéskörök szerint csoportosítottam az adatokat, amelyek természetesen nem lehetnek

tiszta kategóriák, hiszen gyakori, egy-egy jelentés mellett nem csak egy lényeges tulajdonság miatt kötelezte el magát az adott szó, amely eredetileg komplex jelentéstartalommal bírt. Pl. a magyarban ismert *harang* szónak a hangja és az alakja egyaránt meghatározó tulajdonsága. A csoportosításnál a magyarból kiindulva három nyelvcsaládba sorolt nyelvekből vettem az adatokat, amelyekből ennél sokkal több van. Külön figyelmet érdemelnek a mongol adatok, mert számos ismeretlen eredetűnek tartott magyar szónak megvan a mongolban is a párja. Hangtani problémák tisztázásában is segítségünkre vannak a mongol adatok, így pl. a szókezdő *h-* eredetének a megítélésében (vö.: CZEGLÉDI 2011). Ebben a fejezetben nem különítettem el a *kürt* és gyöke (*kür*) párhuzamait.

Hang, zaj

Magyar: *korog* '(gyomor, has) üres állapotban az éhség jeleként morgásra emlékeztető hangot ad'...Hangutánzó eredetű szócsalád. Szorosan összefügg a *kurrog*-gal. ... (TESz); *hörög* 'horkoláshoz hasonló hangot hallat, görög, gördül' ld. még *hördül*, *hörren*. ..Hangutánzó eredetű szócsalád. Hangalakja a hörgőkben és a légcsőben képződött hangjelenségeket fejez ki... (TESz); *gordon* 'erős, mély, durva (hang)'...Bizonytalan eredetű... (TESz)

A *herseg*, *hörpint*, *hörög* szavakat a lista végére gyűjtöttem, mert a *h-* szókezdő magas magánhangzó előtt szerepel, ezért eldöntendő, hogy *k-*, vagy *t-* fejleménye-e. A szavak alakváltozatai elvileg lehetnek egyrészt a *herseg* / *serceg*, *hörpint*, *hörpöl* / *szürcsöl*, *hörög* / *zörög* stb. Amennyiben így függnének össze, nem tartoznak a *kVrt* szócsaládjába. Másrészt, ha pl. a *hörpölget* a *kortyolgat* szóval tartozik össze, akkor a *kVrt* családjába tartozónak kell tartanunk. Ugyanígy, ha a *hörög* a *korog* változata, a *kVrt* családjába sorolható. A kérdés az idegen nyelvi megfelelők segítségével eldönthető. Uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvek: Komi: *gor* 'hang' ...udm. *gur* 'dallam'... (LYTKIN-GULJAJEV)

Altáji nyelvcsaládba sorolt nyelvek:

Csuvas: *xărălti* 'rekedt, hörgő (hang)', Hangutánzó eredetű ld. csuv. *xăr-xăr*. (JEGOROV 1964)

Mongol: *xargi* 'zúgó, zuhatag, sellő, folyó sodra, sodor' (KARA 1998); *xor* 'csikorog, serceg' pl. a víz. (KARA 1998); *xöör* 'beszéd, beszélgetés' (*köger*) (KARA 1998). Indoeurópai yelvcsaládba sorolt nyelvek:

Orosz: *krik* 'kiáltás, kiabálás, ordítás'...vö.: litv. *krikseti* 'kiabálni', gör. *krike* 'kiáltás, vonítás, szűkülés, nyekergés', ógerm. *hrika* 'csikorgatni (fogát)'...< *kri-* ld. még *kliknut*', *skrip*. (SIS); *grom* 'mennydörgés, villámcsapás, dörgés, dörej, robaj'. (SIS); *xrip* 'hörgés, zörej, rekedtség, rekedt hang' (HADROVICS – GÁLDI 1951)

Alak, forma

Magyar: *karika* 'körvonal alakúra formált tárgy, eszköz, hordó, korong, vagy henger alakú tárgy, alkatrész,'...Valószínűleg magyar fejlemény: a *kerék*, *kerek* veláris hangrendű párjának kicsinyítő képzős származéka. ... (TESz); *kerek* 'erdő, forgószel, (korong, henger) alakú, körhöz hasonló, nagy kiterjedésű, gömbölyű, határozott (beszéd), valamilyen szempontból teljes (szám), tízzel osztható szám, a teljesség hatását keltő, arányosan, szépen alakított (szöveg, előadás, írásmű, beszéd), kerekded'...Származékszó, a *kerül*, *kerít*, *kering* igék *ker-* alapszavából jött létre *-k* deverbális nomenképzővel... (TESz); *kerék* 'központi tengelyen forgó vagy gördülő tárgy, amely rendszerint egy nagyobb szerkezet alkatrészeként szerepel, azt működteti, kerék formájú kinzóeszköz, köralak, körpálya, társaskör, társaság...Szóhasadás eredménye, a *kerek* szótól különült el... (TESz); *kert* 'rendszerint bekerített, gyümölcsfákkal, veteményekkel, virágokkal beültetett, a lakóház körül a szabadban való tartózkodásra is szánt terület, növény vagy állatvédelmi szempontból körülkerített terület, kerítés, gyepű, valamely terület körülkerítésére szolgáló árok, a gazdasági udvarok egy része, amely elsősorban termények tárolására szolgál.' (TESz); *kord* 'bordázott szövet'. Vándorszó, vö.: ang. *cord*, ném. *Kord*, cseh *kord*, szlk. *kord*, or. *kord* 'bordázott szövet, kord'. Az angolból terjedt el,

ott 1776 óta mutatható ki. Azonos az ang. *cord* 'kötél, zsinor, ideg, húr stb.' főnévvel, melynek végső forrása megegyezik az angolból is átkerült *korda* és *kordon* szavunkéval.... (TESz); *korda* 'kötél, zsinór', korbács, ostor'...Latin eredetű, vö.: lat. *chorda*, *corda* 'bél, húr, ideg, kötél'. ...E latin szó a görög ... 'bél, húr' átvétele. Ugyanez a végső forrása *kord* és *kordon* szavunknak is. A m. *korda* a szerzetesi élet révén honosodott meg...Ld. még 'a káposztalevél erezete, mestergerenda, a toll gerince'.... (TESz); *kordé* 'egyfajta taliga, hinó, kocsi'...Vö.: ném. *kareden* 'nyomorúságos szekér'... (TESz); *kör* 'zárt görbe vonal, illetőleg ilyen vonal alakjában elhelyezkedő személyek, testek sora, mozgásnak ilyen vonalú pályája, olyan zárt görbe vonal, melynek minden pontja a középponttól egyenlő távolságra van, valakinek, valaminek közvetlen környezete, közelsége, kerület, együvé tartozó személyek csoportja, társaság, cselekvés, működés területe, együvé tartozó dolgok, jelenségek rendszere, csoportja'...Szóelvonás eredménye, a *körül*, *körös-körül*, *körülötte* szavakból jött létre,... (TESz); *körte* 'hosszúkás alakú, leves, néha kövecses húsú gyümölcs, körte alakú nehezék vagy fogantyú, villanykörte, lócitrom'...Bizonytalan eredetű... (TESz); *kür* 'ökröt nógató szó a járombafogáskor, katonai vezényszó, járomba áll (ökör), járomba fog'. Bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. T. *kēr* 'befon', É. *kēri* 'fűz, tűz, befog', osztj.O. *kirda* 'felszerszámoz (rént, szarvast, kutyát'...votj. Sz. *gerd* 'kötés, csomó, csokor'... (TESz)²; *kürt*, mint köznévi „1. ...Többszörösen hajlított csövű, tölcészerűen kiöblösödő végű, rendsz. billentyűs szerkezetű rézfúvó hangszer. ...2. Autón, hajón: duda, tülök.; Gyárban, üzemben: bűgő hangú jelzőkészülék. 3. fülkürt. 4. állatka: Tölcser alakú ázalékállat” (MÉK); *kürtő* 'vejsze, kemence füstlyuka, füstfogó, mozsárágyú csöve, kémény, légzőnyílás, kályhacső, kürtőlap, kürtőskalács'...Származékszó a *kürt* főnévből.... (TESz); *horh* 'vízmosta árok, mély út'...Magyar fejlemény, alakulásmódja azonban nincs tisztázva... (TESz); *garád* 'keríték, árkolat, vízmeder, árok, keret, kerítés, gyepű,

² Vö.: magy. *kordában tart*.

trágyából csinált akolkerítés, tanya stb. körüli akácfasor'. ld. még *garágya* 'kerítés, különösen trágyakerítés'...A garád szláv...eredetű. vö.: szb.-hv. *grād* (nőnemű) kerítés', cseh *hrád* 'körülkerített hely, kerítés'...le. *gródz* 'vízhatlan válaszfal (hajón), kerítés, bekerített rét, legelő'...etimológiailag összefüggnek az ósszláv –*gorďb* 'vár, város stb.' (tulajdonképpen bekerített hely) főnévvel (vö.: blg. **grad* 'város', vár, erőd' *gród* 'vár, város', or. *górod* 'város'...(TESZ) A *garádics* nem más, mint 'bemélyedéssel emelkedő' (CzK); *garat* 'a malom tölcésrszerű része, amelybe a megörlendő gabonát öntik, a szőlőprés kosara, amelybe a kisajtolandó szőlőt rakják, a nyaki gerincoszlop előtti tölcésrszerű üreg, amelybe a nyelőcső és a légső torkollik'. Szláv...eredetű, vö.: szb.-hv. *grót* 'malomgarat', szln. *grót* 'malomgarat, a szőlőprés kosara, a szénapadlás nyílása, melyen át szénát hánynak az istállóba, mélység', *gród* 'malomgarat, kútkáva, talicska, cseh *hrota* 'fejősajtár', szlk. *hrotok* 'ua.'. ukr. *grot* 'malomgarat', or. e.-szl. *grotb* 'serleg'...(TESZ) Uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvek

Komi: *kard* 'háncs, kéregdarab, keréksín, abroncs'.....(LYTKIN-GULJAJEV); *karta* 'istálló, akol', dial. 'ház, udvar', udm. *karta* 'istálló, akol'...vö.: fi. *kartano* 'udvar, nagy gazdaság, ültetvény', vót *kartano*, *kartino* 'ház, parasztház, udvar'...vö.: gót *garda*, han. *karta-xār* 'udvar', man. *kārta* 'ua.'....(LYTKIN-GULJAJEV); *kerka* 'ház'...udm. *korka* 'ház' < 'gerendaház'...(LYTKIN-GULJAJEV); *kor* 'vastag héj, vastag hüvely, héj, háncs', 'könnyű jármű (szán), amelyet hánccsal vonnak be', udm. *kur* 'kéreg, háncs',...mar. *kür* 'kéreg, háncs', mdM. *k'ar* (*kär*) 'gyökér, kéreg, háncs', fi. *keri* vagy *kerituohi* 'új kéreg (a nyírfán) a lekopott nyírfakéreg helyén', sam. *gārrā* 'gyökér', han. *ka'it* 'gyökér', magy. *kéreg*.....(LYTKIN-GULJAJEV); *körtvom* 'zabla' < *kört* 'vas'³ + *vom* 'száj'. (LYTKIN-GULJAJEV); *körtöd* 'csomagolás, átkötés, zsinór, zsinog, valaminek a kezdete, kiindulópontja, zabla, lenkéve'...(LYTKIN-GULJAJEV); *kyr* 'szakadék, ferde, szakadékos,

magas part, hegy'...mar. *kuryk* 'hegy', észt *kuruk* 'kis kiemelkedés', sam. *kurgo* 'hegygerinc',(LYTKIN-GULJAJEV); *gar* 'nehezen (sodrott fonál)'...udm. *gury* 'kampó, horog (halászeszközön)'...mar. *kar*, *kär* 'sodrott (fonál, kötél)', fi. *kierä lanka* 'nehezen sodrott fonál',...sam. *gierre*...(LYTKIN-GULJAJEV); *gort* 'ház',...udm. *gurt* 'fal, település, ház, haza'...han. *kort*, *kurt* 'hanti lakóház vagy település'...(LYTKIN-GULJAJEV); *gort* 'koporsó, sír'...(LYTKIN-GULJAJEV); *görd* 'vörös',...udm. *gord* 'vörös'...vö.: ko. *gyrd* 'vér',...mar. *kart* 'áldozatot bemutató pap'...(LYTKIN-GULJAJEV); *göridz*: *šyr göridz* 'egér borsócska, bükköny',...(LYTKIN-GULJAJEV); *görid* 'csomó', udm. *gerd⁴* 'csomó'...(LYTKIN-GULJAJEV); *guran* 'kis gödör, vízmosás, árok, patak, szakadék, mélyedés', mar. *kore'm* 'árok, patak, szakadék', hegyi mar. *karem*(LYTKIN-GULJAJEV); *györ* 'zúzvara, dér'...udm. *gör* 'zúzvara, dér'...fi. *kuura*, *kuuru* 'zúzvara, dér',(LYTKIN-GULJAJEV); *gyr* 'mozsár', udm. *gyr* 'ua.'...fi. *kuiru* 'hosszú, szűk csónak,...*kuiri* 'nagy kanál, meritőkanál, simafenekű csónak', man. *ku'ra* láda alakú haltartó', han. *kūr3* 'teknő, vályu'...litv. *girmos* 'kézi malom', han. *kär*, nyeny. *kuury*.(LYTKIN-GULJAJEV); *gyrk* 'mell- és hasüreg', 'üreges', udm. *gyrk* 'üreg, üres, üreges, nyílt'...mar. *körgö* 'belső, belső rész', 'üreg', fi. *kurkku* 'torok'...mdE. *kir'ga* 'nyak'...lat. *gurguliu* 'légső', *gurges* 'örvény', óind. *gargara* 'ua.', ószláv *krьkь* 'torok, nyak'.....(LYTKIN-GULJAJEV). Altáji nyelvek

Csuvas: **-kar** 'település, város, erőd'...Valószínű, iráni jövevény. Vö.: udm. *kar* 'fészek, város'. (JEGOROV 1964); *karlav* 'villaalakú pálca, amivel a lónak ennivalót kevernek, falapát, amelynek az egyik végével krumplit ásnak', bask. *karlau* 'pálca, amellyel szántásnál az ekét tisztítják'. (JEGOROV 1964); *karmak* '1. elágazás, szétágazás' 2. 'horog', ujj. tuv., kazah, tat. *karmak* üzb. *karmak*, hakasz *xarmax*, azerb. *garmag* 'elágazás, szétágazás, halászhorog' Vö.: alt.V. *karma* "beakasztani'...(JEGOROV 1964); *karta* '1. sövény, kerítés, fal, rács,2. marhauddvar, istálló, akol, 3. veteményeskert, 4. kör', tat. *kirtä*

³ A vas eredetileg 'szűk, keskeny hegyi átjáró, mélyedés, folyómeder' jelentésű volt. Vö.: A párja t- (>-d) kezdetű szó: magy. tömör, Dömör-kapu. A vas ez utóbbinak a fejleménye. (Czeglédi Katalin 2019.)

⁴ Vö.: magy. *görcs*.

'sövény', bask. *kärtä* 'sövény, istálló, akol, falu határát jelző kerítés, a falu határa, kertek alja, közvetlen környék, kerülőút', azerb. *kirdä* 'kerek'. A szó nagyon elterjedt a finnugor és a kaukázusi nyelvekben, ko. *karta* 'istálló, akol, marha udvar', md. *karda*, *kardo* istálló, akol, lóistálló, piszkos odú, zug', *kardas* 'udvar', man. han. *karta*, *karda* 'udvar, kör',...finn *kartano* 'ültetvény ház, magy. *kert* 'kert, veteményeskert', örm. *kert* 'város', grúz *karta* 'bekerített hely a marhának', észak osszét *kärt* 'udvar, sövény, istálló'. ...A csuv. *karta* a *kar-*igéből *-ta* képző segítségével keletkezett, vö.: csuv. *sur-* 'világítani' + *-ta* > *surta* 'gyertya'...(JEGOROV 1964); *kërt* 'hóvihar, hófergeteg csinálta hóbucka', hó hordaléka, bask., tat. *kort*, kazah, nog. *kürtik*, karacs., kumük, ojr. *kürt*, hak. *körtik*, tuv. xor, ...*körtük* 'hótorlasz', vö.: mong. *xorcas* 'összesűrűsödött, tömörödött hóbucka, torlasz'. Ld. még mar. *kürt* 'jégkéreg (a hó fagyos felülete)', *kürdlaš-*'párosodni'. (JEGOROV 1964); *kirtek* 'csavargó', jak. *kärädäx* 'csavargó' (JEGOROV 1964); *kukär* 'ferde, ferdeség, hajlás, tekervény, kanyarulat, folyó- vagy utikanyar, nyeregkápa', tat. *käkre*, bask. *käkere*, *kyngyr*, miser *kyngyr*, karacs., kumük *kyngyr*, ujj., üzb. *kingir*, alt. V. *kyjyr* 'ferde', alt.V. *kojryk*, *kojruk* 'meghajlott, elferdült', vö.: mar. *kagyr* 'ferde, ferdeség, hajlás, görbület, kihajlás', *kagyrmugyr* 'ide-oda hajlítani' (csuv. *kukär-makär* 'tekervényes, kanyargós', udm. *kongro* 'kampó, kapocs, horog, kerülő út', *koukero* 'ferde',...(JEGOROV 1964); *xëřě*, *xëřri* 'széle (valaminek), folyópart, folyómente, 'szél, perem, szegély, szeglet, káva, orx.-jenisz. *kärgäk* 'vidék', határ, vég,...ujg. *kir*, üzb. *kirgok*, AFT *kyjyg*, csag. *kirak*, kirg., kazah, k.kalp., ojr. *kyr*, nog., tat. *kyryj*, jak. *kyry*, oszm. *kyj*, türkm. *gyra*, azerb. *gyrag*, tuv. *kydyg*, hakasz *xyryx* 'vidék, széle valaminek, part, folyómente'...(JEGOROV 1964); *xir* 'mező, sztyepp',...csag. *kyryg* 'puszta',...tat., bask., kumük, nog. *kyr*, alt.V. *kyra*, *kra* 'szántó, mező, szántóföld', oszm. *kyr* 'mező, sztyepp, síkság',...kirg. *kyr*, üzb. *kir* 'kiemelkedés, halmos sztyepp', kazah *kyr* 'sztyepp, enyhén emelkedő hely legelőekkel, veteményekkel', mong. *xeer* 'nyílt mező, füves sztyepp'...(JEGOROV 1964).

Mongol: *xerdes* 'tekercs, gombolyag' (KARA 1998); *xart* 'felkarcsont' (KARA 1998); *xoorond* 'között' (KARA 1998); *xorgo* 'menedék, rejtékely' (KARA 1998); *xör* 'kérges/kemény réteg'...(KARA 1998); *xöröngö* 'mag, élesztő, csíra, kovász, vagon' (KARA 1998); *xüüreg* 'porhanyó, porhanyós, szétomló, körö' (*keüreg*, *keberreg*) (KARA 1998); *ger* 'hajlék, lakás, otthon, ház, család, jurta, kereksátor, szoba, tok, tartó' (KARA 1998); *gertee* 'otthon, hazafelé' (KARA 1998)

Indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelvek

Orosz: *karéta* A lengyelből való, ahova az olaszból került. Vö.: lat. *carrus* 'szekér fajta'.

körtik 'tör, gyilok'...vö.: óor. *kordb* 'kardfajta', cseh *kord* 'kard, tőr, kard', óind. *kirsti* 'vágni'. (SIS); *koryto* 'teknő, váju' (HADROVICS – GÁLDI 1951); *kražā* 'lopás'...(SIS); *krug* 'kör', < *krugъ*, ...vö.: ógerm. *hringr* 'gyűrű, kör',...gót *ringes*...(SIS); *gorlo* 'torok'...(SIS); *gorod* 'város' ...vö.: litv. *gardas* 'kerítés, fal, rács, sövény', gót *gards* 'ház', alb. *garth* 'kerítés, palánk', ...(SIS); *gortan* 'gégefő' ...vö.: *gorlo* 'torok, gége' (SIS); *gruda* 'halmaz, halom, garmada'...vö.: litv. *grūdas* 'mag', ném. *Gries* 'kavics, murva'...Elsődleges jelentése 'szétvert, örölt'. (SIS); *grud'* 'mell'...vö.: lat. *grandis* 'magasztos, fennsleges', ...Elsődleges jelentése 'kiemelkedés'. (SIS); *gurt* 'nyáj, csapat, csorda, gulya'... vö.: le. *hurt* 'juhnyáj', vö.: ném. *Hürde* 'fonat, fonott kerítés, bekerített hely a juhoknak'...(SIS); *xoromy* 'kastély, kúria, nemesi lak'...(SIS); *xram* 'templom' vö.: óor. *xoromъ* 'ház' (SIS); *gramota* 'írás' ← gör. *grammata* 'olvasás és írás' < *gramma* 'betű, írás'. (SIS)

A felsorolásból ezúttal több csoport kimarad, ezért a továbbiakban csak azt jelzem egy kivétellel, mely jelentéscsoportokba gyűjtött adatokat vizsgállok. Ezek a következők:

Mozgás, cselekvés (A víz munkája, vág, vág, hord), Eredmény, Szín, Idő, folyamat, Betegség, gyógyászat, szitkozódás, szag, bűz, Melegség, szárazság, Hímnem, férfi tulajdonság, Nép, embercsoport, ember, Állat, Növény, Társadalmi címnév.

Eszköz, szerszám, hangszer

Magyar: *kürt* 'marhaszarvból készült fúvós hangszer, ...autóduda, ...gyári sziréna'.(TESz)

Altáji nyelvcsaládba sorolt nyelvek

Csuvas: *kaḱär* 'csőr, szarvacska, kürt' (JEGOROV 1964)

Oszmán: *korna*⁵ 'duda, kürt'; *kuršunkalem* 'töltőtoll'.

Mongol: *guurs* 'trombita'; *guursan* 'cső, belül üreges szár, tollszár, madártoll csöves vége' (KARA 1998)

Indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelvek

Orosz: *gorn* 'kürt, trombita' (HADROVICS-GÁLDI 1951)

A közszoói adatok tanulságai

A fentiekben egyrészt lehetőség lett volna finomabb csoportosítás végzésére, másrészt több nyelv még több adata bevonható éppen azért, mert a *kürt* (*kür* + *-t*) töve a *kür* olyan hatalmas szócsaládba tartozik, amely a nyelvnek, nyelvünknek az egyik alapszava, alapformája, gyöke. Ahhoz azonban ennyi is hozzásegít, hogy lássuk, jóval több szó jöhetne számításba annál, mint amennyiről a kutatók feltételezték, hogy alapul szolgált a *Kürt* tulajdonnévnek. Az összetartozó szavak száma méginkább megnőtt, amikor csak a szótő, a gyök előfordulását vettem sorra. Meg kell jegyezni, hogy a fenti szavak legtöbbször az etimológiája felülvizsgálatra szorul részben vagy egészben s ehhez a vizsgálathoz egyben útmutatóul szolgál e tanulmány is.

Rendszerezve a jelentéseket azt látjuk, hogy a *kürt* szónak van járat jelentése, amely kezdetben a forrásvíz kürtőjét jelentette, ahol a víznek volt járata, amelyben a víz áramlott. Később ennek analógiájára más folyadék (pl. bor) járata jelentésben is használatos volt. Lehetett a pete járata (petevezeték), a füst járata (kémény), a levegő járata (kürt, mint hangszer).

Alakjukat tekintve valamennyi hengeres formájú, az egyik végén kiöblösödik. A hengeres forma pedig körözés, tekerés, gyürés, gyürődés útján jön létre. Nem csoda hát, ha a kutatóink a *Kürt*-nek alapul szolgáló közszoót illetően egyaránt gondoltak a hótörlesz, lavina', a 'mellecske' jelentésű és a hangszert megnevező *kürt*-re. Ezeken kívül – mint a fenti példák igazolják - szóba jöhetett volna még számos szó. A kiválasztás azonban nem történhet önkényes alapon. Adott tulajdonnévnek az alapjául szolgált közszoó megállapításánál csak akkor járunk el helyesen, ha a szó családjához tartozó legtöbb szót összegyűjtjük, a névre vonatkozó ismereteket rendezzük, a közszoó és a tulajdonnév lehetséges kapcsolatait hangtani, alaktani és jelentéstani oldalról részletesen megvizsgáljuk, végül felrajzoljuk a szó jelentésfejlődését. Mindezt pedig névtudományi ismeretek birtokában tesszük.

Hangtani oldalról lényeges, hogy a *kürt* szócsaládnak volt mély hangú (*kar*; *kor*; *kur*; *kyr*)⁶ és magas hangú (*ker*; *kör*; *kür*; *kir*) alapszava, valamint *k*-, *g*- és *x*- kezdetű változata.

A szakirodalomban a *Kürt*nek alapul szolgált szavak között számon tartott szó valójában csak a szó családjába tartozik, amely az altáji nyelvek közül számos nyelvben kimutatható, pl.: a *kürt* 'a hóvihar összehordta bucka, hótörlesz', bask. tat. *kort*, kazax, nog. *kürtik*, karacs., kumük ojr. *kürt*, xak. *körtik*, tuv. *xor*; Gabain *körtük* 'hóbucka, hófúvás', mong. *xor* ... , (JEGOROV 1964) Jegorov szerint nem tartozik ide a csuv. *kürt jyttisem* 'a mezőn futkosó és párzó kutyák', mar. *kürt* 'jégkéreg, (a hó fagyos felülete). Pedig a mezőn futkosó kutyák analógiás úton kaphatták az elnevezést, minthogy a görbe folyómederben, vájatban futó vízhez hasonlítanak a mezőn futkosó és párzó kutyák. A magyarban idetartozik a *kerge*, *kerget* 'üz, hajt' szó, továbbá a mar. *kürt* 'jégkéreg, a hó fagyos felülete' is. A magyarban a *kéreg*

⁵ A szó érdekessége, hogy a magy. *kürt* *-t* második elemével szemben itt *-na* szerepel. Az *-n* a *-t* fejleménye.

⁶ Ez azonban sohasem tévesztendő össze azokkal az esetekkel, amikor átvétel esetén az átvevő nyelvben azért van mélyhangú alak, mert hanghelyettesítéssel vette át az átadó nyelvben meglévő palatális labiális -ü- vagy -ö- formát. (Czeglédi Katalin 2019.)

'valaminek kemény, külső rétege' jelentésű, a mari *kürt* szónak a *kür* részével tartozik össze. A mari *kürt* tehát a 'kéreghez tartozó'-t jelent, a jégkéreg pedig nem más, mint a kéreghez tartozó jég, hó, azaz szilárd halmazállapotú víz. A mari *kürt* szó is analógiás úton született.

Analógiás úton keletkezett a csuvas *kěrt*, *kürt* 'vezetni, hordani', tat. *kert*, üz. *kirit*, *kirgiz*, ujb. *kirgüz*, kirg., k.kalp. *kirgiz*. (JEGOROV 1964) A szó érdekessége, hogy az üz. k.kalp. *kirgiz* forma ugyanaz, mint a *kirgiz* népnév. *Kirgiz* névvel pedig a mai kazahokat jelölték s a mai kirgizek neve *karakirgiz*⁷ volt.

A szavaknak igen korán jelentkezett és egymás mellett élt a mély és a magas hangrendű változata (CZEGLÉDI 2005), amelyek különböző, ám valamilyen szálon mégis összetartozó jelentéssel rendelkeztek. A magyar *kert* a csuvasban *karta* 'kert, kerítés, marhauvar, istálló, akol, veteményeskert, kör', tat. *kirtä* 'kerítés, kert', bask. *kärtä* 'kerítés, kert, istálló', azerb. *kirdä* 'kerek'. A szó széles körben elterjedt a finnugor és a kaukázusi nyelvekben: komi *karta* 'istálló, marha udvar', md. *karda*, *kardo* 'istálló', lóistálló', *kardas* 'udvar', man., han. *karta*, *karda* 'udvar, kör', norv.-lopar *gardde* 'kör', fi. *kartano* 'ültetvény, ház', magy. *kert* 'veteményeskert', örm. *kert* 'város', grúz *karta* 'bekerített hely a marháknak', É-összét *kärt* 'udvar, marhauvar, istálló', ... (JEGOROV 1964)

Az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelvekben idetartozik még az or. *gurt* 'nyáj, csapat, csorda, gulya', le. *hurt* 'birkanyáj', ném. *Hürde* 'bekerített hely a birkának' (SIS), továbbá az or. *gorod* 'város', az angol *garden* 'kert', ném. *Garten* 'kert', s az or. *grud* 'mell'. Az összefüggések igen mélyen gyökereznek.

Az orosz *gorod* eredetileg 'vízmosta mély út, azaz folyó, folyómederhez tartozó hely' volt. Ez a hely lakóterületül is szolgált, idővel mesterségesen vajt árokkal körülvett települést, erődítményt jelentett.

Az angol *garden* 'kert', ném. *Garten* 'kert' a 'vízmosta mély út, azaz folyó, folyómederhez tartozó hely' jelentésben mint mező, termőterület, gyümölcsös, idővel szántó, azaz határ, majd mesterségesen bekerített hely lett. A

szó összetartozik a magyar *kert*, csuvas *karta* stb. megfelelőekkel. Az orosz *grud* 'mell' a török *kürt* 'mellecske' szóval tartozik össze. Világosan kell tehát látni, hogyan, milyen fokon tartoznak össze a szavak. Egyik a másiknak alapul csak a közvetlen elődje szolgálhatott, vagyis az a szó, amely a legszorosabban kapcsolódik hozzá valamilyen jelentésszálon. Ennek a tisztánlátásnak pedig feltétele, hogy a fenti összefüggéseket nem lehet olyan alapon magyarázni, hogy az egyik esetben adott szó az uráli, finnugor vagy ugor egységből származó ősi szókészletünkhöz tartozik, a másik esetben pedig kölcsönzés a törökből vagy a szlávból stb. A földrajzi névi kutatások fényében a nyelvi kapcsolatokat másképpen, jóval magasabb, nagyobb látószögéből lehet és kell vizsgálni ahhoz, hogy lássuk, az összetartozás igen széleskörű s amelynek időben nagyon ősi, mélyen eredő gyökerei vannak. Tisztázni kell, mi az oka, hogy ismerik a szócsalád tagjait Eurázsia szerte, milyen úton, módon terjedt el a kVrt illetve töve a kVr Mongóliától Nyugat-Európáig, Komi földtől Dél-Ázsiáig. Az összefüggések mellett pedig az egyes szavakkal külön-külön is kell foglalkozni ahhoz, hogy pontosítsuk a szómagyarázatot. Jelen tanulmányban azonban a megjelölt feladathoz igazodva a fenti szavaknak a hangtani, alaktani és jelentéstani következtetéseit vázoló fel az alábbiakban.

Hangtani következtetések

Lényeges kritérium, hogy csak a *k*-kezdetűek tartoznak ide és a *k*-fejleményeit szó elején tartalmazó változatok. Az eltéréseket nem magyarázhatjuk sem hangátvetéssel, sem hasonlással. A magyar *kürt* töve a *kür* eredetileg nem három, hanem ennél több hangból állt. A párhuzamos adatok azt igazolják, hogy a magánhangzó - akár az *-u-*, akár az *-ü-* -előzménye olyan hosszú *-ú-* (*-uu-*) vagy *-ű-* (*-üü-*) volt (vö.: magyar *kür*, *kűr*), amely triftongus (-VkV-) eredetű (vö.: csuvas *kukär*,), azonban a *-k-* elemű triftongus *-k-ja-* *-nk-* (< *-tk-* < *-tVkV-*) mássalhangzó kapcsolat maradványa, vö.: magyar *kunkor*. A *kür* végső mássalhangzója az *-r* pedig eredendően nem lehetett szóvégi helyzetű, mert minden

⁷ A jelentése 'nyugati kirgiz'. (Czeplédi Katalin 2019.)

mássalhangzót magánhangzó követett. Mássalhangzót ugyanis csak valamilyen magánhangzó kíséretében lehet ejteni, fizikai törvényszerűség. Ezt számos példa igazolja, vö.: mong. *güüreg* 'híd, völgyhíd, viadukt'. Az oszmánban a rVg elemből magánhangzó végű rV lett (vö.: oszm. *köprü* 'híd'), míg a csuvasban csak az r (vö.: *kęper* 'híd') maradt meg. A *kürt* második eleme a *-t* olyan eredeti hang, amelynek egyes fejleményeire is hoztunk példát a fentiekben. (vö.: CZEGLÉDI 2006)

Alaktani következtetések

A *kürt* olyan toldalékolt szó, amelynek a gyöke *kür* s ehhez járult a *-t*. A kVr gyök, tő olyan grammatikai morfémát kapott, amely valamikor önálló szó volt. Ilyen minőségében a magyarban ma is ismert *tő*, *töv-*, *tönkö*, *tőke*, a komiban *din* 'valamihez tartozó, valami mellett lévő' jelentésben stb. Mint grammatikai morféma megtartotta ezt a jelentést, vö.: csuv. *xirtek* (*xir* + *-tek*) 'mezei' azaz mezőhöz tartozó (ember) s a *kürt* szóban is ilyen minőségében van jelen, de már csak a kezdő mássalhangzó, a *-t* maradt meg. Ma már ilyen képzők, mint a *-t* fejleményei ismertek számos nyelvben, a csuvasban pl. *-l* (< IV < IVC), vö.: csuv. *jyvášlă* 'fás, fával ellátott', a magyarban *-š* (< šV < šVC), vö.: magy. *fás* 'fával ellátott'. A képző teljesebb formája van meg a *rétság*, *mezőség* stb. szavakban.

Jelentéstani következtetések

A *kürt*-höz tartozó magyar közszók jelentésének az összekötő szárait úgy rajzolhatjuk fel, ha olyan hangutánzó szóból indulunk ki, amely elsőként a földből feljövő víz hangját adta vissza. Ez a hang(sor) pedig olyan víz megnevezésévé vált, amely tölcser alakú gödörből jött fel. Ily módon a hangutánzó szó alkalmas volt nemcsak a víz megnevezésére, hanem a gödör, a víz mozgása, színe stb. megnevezésére is. A lent lévő helyen – ahol a víz van – sár, sötétség, feketeség, betegség is van. Ugyanakkor a víz gyógyító hatású is. Lehet sekély, ahol át lehet gázolni, mint ilyen összekötő, azaz híd szerepű. A vízzel kapcsolatos számos tulajdonság jellemző

azonban a természet más részeire, illetve más teremtményekre is, következésképp a hasonlóság kapcsán azok is megkapták a már ismert elnevezést és ez a szóteremtési folyamat a mai napig tart. Nem csoda hát, hogy pl. a magyar *kürt* jelentései közé tartozik a 'tölcser alak, tölcser alakú hangszer, tölcser alakú testrés, tölcser alakú ázalékállat, tölcser alakú füstkijárat'. Közös bennük a forma, a tölcser alak. A török köznévi pedig alakjára nézve kidudorodó csomó, sodrat, gyűrődés. Rokon a magyar szavak jelentésének közös jellemzőjével, vagyis a tárgyak, jelenségek alakja, működése hasonló.

A tulajdonnevek jelentésénél pedig mindig figyelembe kell venni azt a törvényszerűséget, hogy a név alapjául vagy köznévi, vagy egy másik tulajdonnévi szolgált. Ez azonban nem jelenti azt, hogy elsőként nem a közszók jelentésfejlődését kell megrajzolni. Ez pedig kétféleképpen lehetséges. Vagy egy kiválasztott szó útját rajzolom meg, vagy pedig sok szó esetén azokat csoportokba rendezve a jelentéscsoportok fejlődési irányát jelölöm. A *Kürt* tulajdonnévi, mint személynév a víz mintájára keletkezett, hiszen a személy, az ember is teremtmény s a tövében (*Kür*) a 'forrás' jelentésű szót kell látnunk, amelyhez a 'valamihez tartozó, valamivel rendelkező, valami mellett lévő' jelentésű képző (*-t*) járult. Elsőként az egyalakú személynévi jöttek létre, amelyek idővel keresztnévvé (vö.: német *Kurt* személynév⁸) illetőleg családnévvé (vö.: magy. *Kürt*) váltak, másrészt több ember, egy egész család, nemzet azonosulása esetén keletkeztek a népnevek (vö.: *kurd*,⁹ *grúz* stb.).

Tehát a *Kurt*, *Kürt* értelmezhető úgy, hogy 1. családnév: embercsoport, amely a *Kur*, *Kür* nevű vízhez tartozik, vagy a *Kur/Kür*-höz tartozó, *Kur/Kür*-rel ellátott víznévvel azonos. 2. nemzetségnév (köznévi). 3. Személynév (családnév és keresztnév is). A *Kurt/Kürt* személynévet tehát úgy értelmezhetjük, hogy az ilyen nevű ember a vízhez hasonló teremtmény, aki közvetlenül az őshöz, a forráshoz tartozik.

⁸ Átvétel (Czeplédi Katalin 2019.)

⁹ Személynévi eredetű dinasztia névből lett népnév, a legősibb keletkezésű népnevek közé tartozik. (Czeplédi Katalin 2019.)

Összegzés

Jelen dolgozatban az eddigiektől eltérően, a földrajzi névi kutatásaim tükrében tanulmányozom az ún. törzsneveket, ez esetben a *Kürt* nevet. Miután elkészítettem a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek az összehasonlító nyelvtanát (hangtan, mondattan, alaktan, jelentés, szótan), a munkának az egyik legfőbb tanulsága, hogy ez a nyelvtan alkalmas arra, hogy a magyar nyelv és még számos más nyelv nyelvtanaként alkalmazzuk. A további tanulságok közé tartozik az is pl., hogy nem találtam arra példát, hogy a földrajzi neveknek törzsnév szolgáljon alapul. Ekkor érkezett el az idő a magyar hét törzs illetve név újra tanulmányozására. Kezdve a neveket tartalmazó görög forrással, Konstantinosz is személyneveket említ. Tehát nem törzsnévről, hanem személynévről van szó, amelyhez törzs tartozik, amelynek a törzséről beszélhetünk. A görög forrásban *Kurtu* személynév szerepel birtokos esetraggal ellátott formában: *Kurtu*. Maga a név és a hozzá tartozó közsói párhuzamok olyan széles körben ismertek még ma is a három nyelvcsaládba sorolt nyelvekben, hogy azok vizsgálatának eredményeképpen igen ősi szóról kell beszélünk. A szó (ősi formája) keletkezésének idejét nem helyezhetjük ún. pre-uráli, pre-altáji vagy pre-indoeurópai korba, mert a nyelvi kapcsolatokat helyesen másképp lehet és kell megítélni. (vö.: CZEGLÉDI 2004.5-31) A nyelvcsaládok helyett olyan ősi nyelvben kell gondolkodni, amelynek utódnyelvei vannak s amelynek ma jelentős képviselője a magyar.

Miután Konstantinosznál személynévről van szó, eleve értelmét veszítette számos, a kutatók között létrejött vita. Közéjük tartozik, pl.: a törzsnevek mint tulajdonnevek vizsgálata, a törzsnevek, mint seregtettek elnevezései, a törzsnévi tudat, a törzsnévi eredetű földrajzi nevek stb. Ugyanakkor fontossá vált számos más terület kutatása, pl.: a személynevek eredete, közsói jelentése, a birtoklás kifejezése, a számjelölés, a grammatikai morféma eredete, alkalmazása stb.

A földrajzi nevek kutatásának a fényében a birtokos szerkezetről szóló ismereteink a következőképpen alakultak. A forrás, a folyó, a folyó ártere, a folyó melletti terület, a

mellékfolyó egymáshoz való viszonyát jól megfigyelték eleink. Eszerint a forrás a tulajdonos, a birtokos. A forrás áll az első helyen. A belőle kifolyó víz, a folyó mint az utód a forrásnak a tulajdona, birtoka, ez áll a második helyen a birtokos szerkezetben. A folyó a forráshoz, mint utód az anyához tartozik. Idővel a jelentéstartalom változott, a magántulajdon új formája alakult ki. Az ember el kezdte birtokolni az adott folyót, folyómelléklet. Az indoeurópai nyelvekben a logikai sorrend a magyartól eltérő, fordított: Elöl, vagyis az első helyen a birtok, hátul, azaz a második helyen a birtokos. Ez a természet törvényeinek pont az ellentéte. Az indoeurópai nyelvek csak a jelentéstartalom megváltozásának idejét őrzik, nem igazodtak a korábbi logikai sorrendhez, amit a magyar őriz. Ez azt is jelenti, hogy az indoeurópai nyelvek emlékezete csak a jelentéstartalom változásáig megy vissza. Nem ismeri, ezért nem tartja meg, nem tarthatja meg a mindent meghatározó eredeti logikát. Így a megváltozott jelentéstartalomnak megfelelően nála az első tag a birtok, a második a birtokos. Ez az oka annak is, hogy a birtoklást nem tudja kifejezni birtokos személyjellel, csak a birtokos szerkezettel.

A *Kürt* személynév tehát igen ősi időből való. Minthogy a személynév keletkezésének elve ugyanaz, mint a *Kürt* nevű terület keletkezésének módja, vagyis *Kürhöz* tartozó, azaz a *Kür* folyóhoz tartozó, a nevek egybeesnek. Ezért a *Kürt* jelölhet forrást, mellékfolyót, folyó menti tavat, vizet, vizes helyet, árterületet, folyó mentét, ahol dús növényzet, ahol gazdag állatvilág volt és ahol emberek éltek. A *Kürtnek* mint földrajzi névnek a közsói jelentése 'Kürhöz tartozó' (vö.: *kür*: jelölhet forrást, folyómedret stb. + -t: 'valamihez, azaz a *kürhöz* való tartozás' jelentésű elem, kezdetben önálló szó, idővel grammatikai morfémaivá fejlődött).

Az ismert közsók, mint török *kürt* 'hótorlasz', 'mellecske', a magyar *kürt* 'hangszer, füstjártat' stb. úgy keletkeztek, hogy a természetből már ismert jelenség neve analógiás úton átszállt a hozzá hasonló formájú és hasonlóan működő, hasonló funkciójú darabokra, tárgyakra. A *kürt* mint hangszer nem más, mint egy kör, azaz henger, amelynek a belseje egy járat, ahol a levegő és nem a víz jár,

miközben hangot ad. A *kürt* hangszer a végén kinyílik, szétnyílik, elhajlik, mint a víz a szigetnél. A *kürtös* kalács pedig egy üreges csőre tekert tészta, amelyet sülés után leszednek a kürtővel, azaz járattal, kör, henger alakú üreggel ellátott csőről. A hótörlesz nem más, mint gyűrődés, azaz tekeredés útján lett dudor, csomó. Mint ilyen, hasonlít az oldalhajtáshoz, a mellékfolyóhoz, a teremtményhez, az utódhoz. A lavina sem más, mint folyamatos hengerülés, tekeredés, tekervény, akárcsak a folyó. A mellecske pedig oldalt dudor. stb.

A *Kürt* – Konstantinosznál *Kurtu* - tehát személynév, amelyhez hozzátartozik egy embercsoport, amelynek törzs a közös neve. A *Kürt* mint személynév eredete pedig az ősidőig nyúlik vissza. A törzsnévi – mint tulajdonnévi - értelmezés mellett nem szól egyetlen egy érv sem, az ellene szóló fő érvek közé pedig alábbiak tartoznak: Konstantinosznál a név személynévként szerepel. Egyes számban fordul elő. Nincsenek törzsnévi helyneveink, de személynévi igen. A Volga-Urál vidéken nem tudunk kimutatni törzsnévi helyneveket, de személynévit és más tulajdonnévi és községi eredetűt igen. A számba jöhető névadó és neveket használó nyelvek nyelvében sem szerepel ilyen törzsnév, de földrajzi név, személynév és község név. A törzsnévi – mint tulajdonnévi – értelmezés kitalálás, hiszen nem érintkezik a valósággal, nem fogadja be az igazság törvénye.

II. rész

Míg az I. rész az évekkel ezelőtt elkészült anyagot tartalmazza, a II. rész néhány kiegészítést is, szócikket a Bulgár Évkönyvekből ill. azok alapján.

A Kürt és kapcsolatai a Bulgár Évkönyvekben

Kürt: Alakváltozatai: Kurbat / Kubrat / K'ungrat / Hor **618-660**; Alvar felesége Akžan, két híres fiának az anyja – Kurbat-nak („Kubrat”) és Šambat-nak – a K'ungrat törzsből/nemzetségből való (az ő elődei voltak a kašan-i uralkodók és a t'urk kagan Idžim –

„Istemi”); (BÉ.)

K'ungrat: Ismert törzs. Ld. Kurbat K'ungrat; Törzs neve, amelyet a bizánciak átalakítottak „Kubrat”-tá. Ld. Kurbat K'ungrat; Vagy Ohrid város. Ld. Birdžihan. Ld. Tarvil' ág. (BÉ.)

Kubrat: Folyó neve; Ld. Kurbat K'ungrat; Ld. Baradž-Kurbat; Kurbat K'ungrat Vagy „Kubrat”, vagy Kurt, vagy Hor (593-653-ig). Alburi idősebbik fia. Az apa halálának a pillanatában még egészen ifjú volt. Kurbat-nak a férfvá válása előtt a Bulgar-bejlik-et irányította az ő nevében Alburi feleségének az édestestvére, – Jurgan (B'urgan) Teles.

Badža-Kurbat-K'ungrat-Kurbat-Šahrijar-Hakim-Horiv-Bul'ar: Nagy Bulgar-ia uralkodója, meghalt 653-ban. (BÉ.) **Kurbat**

K'ungrat: Ukrajna földjén 1912-ben volt feltárva a világon a legnagyobb – a trója-i után – rejtett kincse a bulgar kincseknek, amelyek a VII. századi Nagy Bulgar-ia híres kan-jának vagy kagan-jának (királynak) a sírjában voltak elhelyezve, Kurban K'ungrat-nak (az ő nevével nagyon gyakran mondták és elfogadtak ilyen formákban: „Kurt”, „Hort”, „Kubrat” stb.). Kurbat a híres bulgar királynak Atilla-nak az utóda volt, aki Dulo hun dinasztiájából (ez a dinasztia uralta Nagy és a Volga-i Bulgar-iat a II-XVI. századig i. sz.) származott. Kurbat apja - a Duna melletti Bulgar bejlik-nek (fejedelemségnek) a bek-je (fejedelme) Alburi Askal – meghalt 602-ben az avar bulgar-oknak az Azi-Ulag-jának (mai rumín város Jassı) az ő főhadiszállására való támadása idején. Kurbat 593-ban született). Kurbat anyja – Akdžan (az ő neve „Oksan” formában népszerű Ukrajna-ban a mai napig) a K'ungrat törzsből származik, és az ő ősei között volt az ismert t'urk kagan a VI. századba Idžim-Istan (Istemi-kagan). Kurbat-nak a gyerekkori šaman-i neve Baradž, az ifjúi - Kurbat. (BÉ.) Az első tag Kurbat összetett szó: Kur + bat 'fi, fiú, fia valakinek'. Ld. Bat. A második tag szintén összetett szó: K'ung + rat. A K'ungrat fejleménye a Kuvar, Kubar, Kumar. (CzK.) **Kurbat-ok:** Vagy horvat-ok. Kurbat fiatal korában egy ideig bek-je volt az egyik saklan törzsnak. Ezek a saklan-ok úgy szerették őt, hogy el kezdték nevezni magukat az ő nevével „kurbat-ok” (horvat-ok)-nak....(BÉ.)

Kurbat és a Horvát világosan közös etimológiájú szó. (CzK.)

Kurd: Nép neve. Így nevezik a Kara-bardžij-okat. (BÉ.) A kurd átadó alakban kürt 'kurd'. A Kara-bardžij jelentése 'Nyugati-bardžij'. (CzK.)

Kurdiza Vagy Hurdiza „Kurbat szállása”.

Sziget neve a Buričaj¹⁰-on. Ld. B'urgan. (BÉ.) A Kurdiza (< Kur + diza), Hor-dize, Hortica (< Hor + tica) egymásnak alakváltozatai. (CzK.)

Kurt Ld. Kur; Ld. Kurbat K'ungrat. (BÉ.)

Hor: Így nevezték a slav-ok Kurbat kagan-nak és a badžanak han-nak, Kura-nak (Korta) a volt jurtluk-jának a területét. Ld. Kort; Ld. Hor. Ld. Kurbat K'ungrat. (BÉ.)

Hor-dize: Ld. Kort-taş. (BÉ.) **Hort:** Így nevezték a venger-ek Kurbat kagan-nak és a badžanak han-nak, Kura-nak (Korta) a volt jurtluk-jának a területét. Ld. Kort. Ld. Hor. Ld. Kurbat K'ungrat. (BÉ.) A Hort szerepel a magyar földrajzi nevekben, vö.: Hort 'helység Heves megyében'; Hortobágy 'folyó a Hortobágy északi részén', az előtag Horto tartozik ide. (CzK.)

Hortica: Ld. Kort-taş. (BÉ.)

Ohrid: Város. Ld. K'ungrat. Ld. Tarvil' ág. (BÉ.)

Alakváltozatok: *Kort, Korta, Kort-taş, Kubrat, K'ubrat, K'ungrat, Kur, Kura, Kurbat, Kurd, Kurdiza, Kurt, Kuvrat, Kürt, Hor, Hor-dize, Hort, Hortica, Horvat, Ohrid.*

Szerkezeti felépítésük szerint két elemből állnak: *Kor + t, Kor + ta, Kort (< Kor + t) + taş, Kubra + t, K'ubra + t, K'ungra + t, Kur, Kura, Kurba + t, Kur + d, Kur + diza, Kur + t, Kuvra + t, Kür + t, Hor, Hor + dize, Hor + t, Hor + tica, Horva + t, Ohri + d.* Az első elem a szótó, azaz a gyök, alakváltozatai: *Kor, Kubra, K'ubra, K'ungra, Kur, Kura, Kurba, Kuvra, Kür, Hor, Horva, Ohri.*

Hangtanilag a szókezdő mássalhangzó a *k-*, mint az eredeti mássalhangzó, amelynek egyaránt fejleménye a *g-*, *h-* és a *0-* (zéró). Ez utóbbi esetben a rákövetkező magánhangzó került szókezdő helyzetbe. A szótó vagy gyök teljesebb alakjai: *Kubra, K'ubra, Kuvra, K'ungra, Horva, Ohri.*

A *K'ubra, K'ungra* átadó alakja világosan **Kübrä, *Küngrä* lehetett. A szóbelseji *-ng-*

előzménye **-tk-* mássalhangzó kapcsolat volt, amely még korábban *-tVk-* lehetett. Ugyancsak a *-tk-* fejleménye a *-b-*, *-v-*, *-h-*.

Úgy tűnik, hogy a *Hor + dize, Hor + tica* nemcsak egymásnak alakváltozatai, hanem a *Hor + t-*nek is. Megjegyezzük, hogy a *dize* utótag a tötokben összefügghet a 'hajlat, térd' jelentésű *diz* szóval, amelynek rokona a magy. *térd* szó *tér-* töve. A nevekben a *-t, -d* második elem elvileg lehet a 'hajlat' jelentésű szó kezdő mássalhangzója - sok esetben csak ez maradt meg -, amely idővel átminősülhetett grammatikai morfémává (képző, rag). Valójában az előtagok is 'hajlat, görbület' jenetésűek, vö.: oszm *köprü*, csuv. *kęper* 'híd'¹¹, magy. *kör* stb. Az is természetes, hogy sziget nevében fordul elő, hiszen ahol a víz elhajlik, elágazik, ott gyakran sziget keletkezik.

A rendszer azt mutatja, hogy a *kabard* népnév is az alakváltozatok közé tartozik, amelynek van *kabar* formája is.

Még egy adalék: A *Kürt* ma ismert nevén *Kurd* mintegy 40 milliós nép neve, amely igen ősi, archaikus nyelvet beszél. A kurdok több országban élnek, így a mai Törökországban is. Vö.: Botan Amedi: *Kürtler ve Kürdistan tarihi*. Istanbul 1991. (Magyarra fordítja Czeglédi Katalin.) 'Kürtök és Kürdisztán története'.¹²

Összegzés

A magyar *Kürt* törzsnév háttérében hatalmas rendszer, összefüggések vannak mind

¹¹ A híd egyszerre hajlat és összekötő jelentésű. (Czeglédi Katalin 2019.)

¹² Vö.: *Kürtler* < *Kürt* + *-ler*: többes szám jele; *Kürdistan* < *Kürd* + *istan* 'ország'. (Czeglédi Katalin 2019.)

¹⁰ Ld. A Dnyeper folyó neve. (Czeglédi Katalin 2019.)

nyelvészeti, mind történeti téren. Ezeknek a kutatása egyrészt összetett, másrészt minden részletre kiterjedően szükséges is. Jelen tanulmányban nemcsak a kutatástörténetet, azok kritikáját mutattuk be, hanem rész és egész eredmények mellett felvázoltuk az érdemi kutatások irányát is. Mindez komolyan érinti a magyar nyelv és nép történetét, továbbá Árpádnak a Kárpát-medencébe történő

bejövetelének előzményeire, körülményeire is rámutat. Miután elkészítettem a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a szótára mellett a nevek összehasonlító nyelvtanát (hangtan, mondattan, alaktan, jelentéstan, szótan) is, egyértelmű, hogy ez a nyelvtan valójában az ősi turáni nyelv és az utódainak a nyelvtana, így a magyar nyelv nyelvtana is.

Rövidítések

alb.	albán
alt.	altáji
ang.	angol
azerb.	azerbajdzsán
bask.	baskír
BÉ.	Bulgár Évkönyvek
blg.	bolgár
Bud.	Budenovszkij rajon
CzK.	Czeglédi Katalin
csag.	csagatáj
csn.	családnév
csuv.	csuvas
d.	domb
dial.	dialektus
f.	folyó
fi.	finn
fn.	főnév
gör.	görög
h.	hely
han.	hanti
hn.	helynév
Ja.	Jadrinszkij rajon
Kal.	Kalininszkij rajon
karacs.	karacsáj
ko.	komi
lat.	latin
ld.	lásd
le.	lengyel
litv.	litván

m.	megye
M.	Morgausszkij rajon
magy.	magyar
man.	manysi
mar.	mari
md.	mordvin
mdE.	erza mordvin
mdM.	moksa mordvin
mn.	melléknév
mong.	mongol
ném.	német
nog.	nogaj
ojr.	ojrot
óor.	óorosz
or.	orosz
orx. jensisz.	orhoni jenyiszeji
osztj.	osztják
örm.	örmény
P.	Poreckij rajon
szam.	szamojéd
szb-hv.	szerb-horvát
szlk.	szlovák
szln.	szlovén
szn.	személynév
tat.	tatár
tkp.	tulajdonképpen
tuv.	tuvai
ua.	ugyanaz
udm.	udmurt
ujg.	ujgur
ukr.	ukrán
üzb.	üzbég
V.	Vurnarszkij rajon
vm.	vármegye
vog.	vogul
votj.	votják
zürj.	zürjén

Források

- ANDREJEV 1961. ANDREJEV, N. A. 1961:
Csuvaszsko-russzkij szlovar,
 Goszudarsztvennoje Izdatelsztvo Inosztrannyh i
 nacionalnyh szlovarej. Moszkva.
- Ar. NIKITIN
 Ašm. 1928-50. ASMARIN, N. I. 1928-50:
Thesaurus linguae Tschuvaschorum I-XVII.
 Csuvaszskoje Goszudarsztvennoje
 Izdatyelsztvo. Kazan-Csebokszari.

- BAHŠI 1680 BAHŠI Iman, *Džagfar története. Bulgár évkönyvek gyűjteménye* 1680. A
 „Džagfar tarihi” 'Džagfar története' szöveg ismertetése orosz nyelven.
 Készítették I.M.- K. Nigmatullin és Petropavlovsk város lakói 1939-ben. „Bulgaria” közlöny szerkesztése. Orenburg 1993. Orosz nyelvről magyarra fordította: Czeglédi Katalin. Kézirat.
- BAKOS 1986 BAKOS Ferenc 1986: *Idegen szavak és kifejezések szótára.* Akadémiai Kiadó, Budapest
- BORISOV 1932 BORISOV, T. K. 1932: *Udmurtszko-Russzkij Tolkovjy szlovar.* Izsevszk. Fa. 1964-1973 FASZMER, M. 1964-1973: *Etimologicseskij szlovar russzkovo jazüka.* Perevod sz nyemeckovo i dopolnyenyija O.N. Trubacsova, t. I-IV. Moszkva.
- GMA *Gidronimy Marijszkaj ASzSzR*
- JEGOROV 1964 JEGOROV, V. G. 1964: *Etimologicseskij szlovar csuvasszkovo jazyka.* Csuvaszskoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari.
- KARA 1998 KARA György 1998. *Mongol-magyar szótár* Terebess Kiadó.
- KÁZMÉR 1993 KÁZMÉR Miklós 1993: *Régi magyar családnevek szótára.*
- KISS 1980 KISS Lajos 1980: *Földrajzi nevek etimológiai szótára.*
- LELKES 1998 LELKES György 1998: *Magyar Helységnév-azonosító Szótár.* Baja.
- MUNKÁCSI 1990 MUNKÁCSI Bernát 1990: *A votják nyelv szótára.* Pécs.
- MORAVCSIK 1988 MORAVCSIK Gyula 1988: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai* Budapest, Akadémiai Kiadó
- NAP 1974. *Naszeljonnyje punkty csuvasszkaj ASzSzR.* Csuvaszskoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari, 1974.
- NIKITIN NIKITIN, I.D. *Toponimika (nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij)* Csuvaszskaj ASzSzR. Naucsnyj arhiv CsNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.
- Omeljan Pritcak 1957. Pritsak, Omeljan 1957: *Tschuwaschische Ortsnamen.* Wiesbaden.
- SIS 1975. N.M. Sanszkij-V.V. Ivanov-T.B. Sanszkaja 1975: *Kratkij etimologicseskij szlovar russzkovo jazyka.* Moszkva.
- SW 1959. FOKOS-FUCHS, D. R. 1959: *Syrjänisches wörterbuch I-II.*
- SZILASI 1896. SZILASI, M. 1896: *Vogul szójegyzék.*
- TB. 1980. *Szlovar toponymov Baskírszkaj ASzSzR.* Baskírszkoje Knyizsnoje Izdatyelsztvo, Baskort ASZSZR-nin toponimdar hüðlege. Ufa. 1980.
- TESz. 1976. BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III.*
- TSK. 1986. A. I. Turkin 1986: *Toponimicseskij szlovar komi ASzSzR.* Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo. Szyktyvkar.
- ÚMTSz. 1979. B. LŐRINCZY Éva (főszerk.) 1979: *Új magyar tájszótár.*
- Vax. 1956. VAHRUŠEVA, M. P. 1956: *Udmurtsko-russkij slovar.* Izdatyelsztvo „Russzkij jazik”. Moszkva

Irodalom

- BAKAY 1996. BAKAY Kornél *A magyar őstörténet kérdései - régész szemmel* in: *Belvedere* JGyTF Kiskönyvtára 9. Szeged, 1996.49-62.

- BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1978 BÁRCZI Géza-BENKŐ Loránd-BERRÁR Jolán
A magyar nyelv története. Budapest, Akadémiai Kiadó 1978:
 1994 Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Miskolci Egyetem Kiadása, Miskolc.
 II: 1993. 81-86
- BENKŐ 1977 BENKŐ Loránd *Magyar nyelvtörténet - Magyar őstörténet* in: BARTHA Antal -
 1994 „Csuvasia földrajzi neveinek morfológiai és szintaktikai szempontú feldolgozása” in: II. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Egyetemi Kiadó, Veszprém.
 1994:313-315.
- CZEGLÉDY Károly - RÓNA-TAS, András (szerk.) *Magyar Őstörténeti Tanulmányok*, 1977.
 1994 „Birtokos jelölés a Volga vidéki földrajzi neveken”. in: *Studia Nova* 2. A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának tudományos közleményei. I. évf. 2. sz. 1994.111-129
- BERTA 1966 BERTA Árpád *Megszólaló törzsnevek. Új megfejtési kísérlet a hadrend alapján.* In:
 1996 „Jelzős szerkezetek a Volga-Urál vidéki földrajzi neveken (részlet)” in:
 Debreceni Szlavisztikai Füzetek. KLTE Debrecen. 1996.41-51
- Élet és Tudomány 51.
 1988. december 16.
- 1989 *Új vélemény török eredetű törzsneveinkről.* Keletkutatás. 1989 tavasz. 3-17.
1997. *Eltérő nézetek a magyar törzsnevek eredetéről* in: *Honfoglalás és nyelvészet*,
 Szerkesztette Kovács László, Veszprémi László, 1997.
- BOTAN 1991 BOTAN Amedi: *Kürtler ve Kürdistan tarihi.* Istanbul 1991. (Magyarra fordítja
 Czeplédi Katalin.)
- BOTYÁNFY 1993 BOTYÁNFY Éva *Bevezetés az egyetemi magyar nyelvészeti tanulmányokba.* Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 1993.
- CZEGLÉDI 1991 CZEGLÉDI Katalin *„Orosz képzős földrajzi nevek Csuvasiában”* in: *Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia.* Bessenyei György Tanárképző Főiskola Kiadása, Nyíregyháza. 1991.I.299-302.
- 1991 „*Rol' russzkovo jazüka v formirovanyii toponymii Csuvasii*” in:
 Gadányi Károly (szerk.): *Nemzetközi Szlavisztikai Napok IV.* Szombathely. 1991.397-401
- 1993 „*A Volga vidéki víznevek szerkezeti vizsgálata*” in: III. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Miskolci Egyetem Kiadása, Miskolc.
 II. évf. 1. sz. 2004.5-31
- 2004 *Bevezetés a nyelvészeti őstörténeti tanulmányokba* 1. in: *Nyelvészeti őstörténeti füzetek* 1. Miskolci Bölcsész Egyesület, Miskolc 2004
- 2005 *Bevezetés a nyelvészeti őstörténeti tanulmányokba* 2. in: *Nyelvészeti őstörténeti füzetek* 2. Miskolci Bölcsész Egyesület, Miskolc 2005.
- 2005 *Bevezetés a nyelvészeti őstörténeti tanulmányokba* 3. in: *Nyelvészeti őstörténeti füzetek* 3. Miskolci Bölcsész Egyesület, Miskolc 2005
- 2006 *A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek összehasonlító hangtana* 2006
 Hunscience Kiadó, Esztergom 2006.
- 2006 *A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek összehasonlító alaktana* 2006
 Hunscience Kiadó, Esztergom 2006
- 2006 *A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek összehasonlító mondattana* 2006

Hunscience Kiadó,
Esztergom
2012 CZEGLÉDI Katalin, A
szkíta-hun nyelvek története. Gyökrendszer. I-
II-III.

kötet. Czeplédi Katalin,
Hungary, Pilisvörösvár, 2012. Magánkiadás.

2012 CZEGLÉDI Katalin, A
magyar nyelv szerepe őstörténetünk kutatásában
IV. A

magyar-mongol
nyelvviszony. Második, bővített kiadás.
Czeplédi Katalin,

Hungary,
Pilisvörösvár, 2013. Magánkiadás.

2016-17: A földrajzi nevek
etimológiai szótára. Volga-Urál vidék 1-6 kötet.
Hungary,

Pilisvörösvár. Kézirat.

GYÖRFFY 1997 GYÖRFFY György *A magyar
törzsnevek és törzsi helynevek* in: Honfoglalás
és

nyelvészet, Szerkesztette
Kovács László, Veszprémy László, 1997

HAJDU 1966 HAJDÚ Péter *Bevezetés az
uráli nyelvtudományba.*

HADU-KRISTÓ-RÓNA-TAS 1980 HAJDU
Péter – KRISTÓ Gyula – RÓNA-TAS András

szerk., *Bevezetés a magyar
őstörténet kutatásának forrásaiba.* Szeged.
1980.

Kézirat.

KESZI 1996-2002 KESZI Tamás *A magyar
törzsnevekről* in: Keletkutatás 1996. ősz –2002.
tavasz

10-11.

KISS 1995 KISS Lajos *Földrajzi
neveink nyelvi fejlődése.* 1995

LIGETI 1986 LIGETI Lajos *A magyar
nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az
Árpád*

-korban. Akadémiai Kiadó

Budapest 1986

NÉMETH 1991 NÉMETH Gyula *A
honfoglaló magyarság kialakulása, 2. kiadás,
közvetlen*

Berta Árpád. Budapest,
Akadémiai Kiadó 1991.

OBRUSÁNSZKY 2005 OBRUSÁNSZKY
Borbála *A mongol népek története,* Kőrösi
Csoma

Sándor Magyar Egyetem

jegyzete. 2005

RÓNA-TAS 1978 RÓNA-TAS András
Bevezetés a csuvas nyelv ismeretébe. Budapest

Tankönyvkiadó 1978.

RÓNA-TAS 1996 RÓNA-TAS András *A
honfoglaló magyar nép.* Budapest Balassi Kiadó
1996

Szászánida kincs, szüret